

ХУДОЖНЯ ЛІТЕРАТУРА ДЛЯ ПІДЛІТКІВ НА УКРАЇНСЬКОМУ ВИДАВНИЧОМУ РИНКУ: ПРОПОЗИЦІЯ І ВИМОГИ СУЧАСНОСТІ

Катерина Стецюк

*молодший науковий співробітник відділу наукових досліджень
української періодики Науково-дослідного інституту пресознавства
ЛННБ України ім. В. Стефаніка*

Описано дослідження вітчизняного книжкового ринку художньої літератури для підлітків (2008–2013). Розглянуто основні жанрово-тематичні характеристики вітчизняного репертуару у цій ніші. Простежено деякі позитивні тенденції, а також серйозні прогалини, що призводять до формування незбалансованого кола підліткового читання.

Ключові слова: підліток, видавничий ринок, художня література, шкільна повість, детектив, пригодницький роман, історичний роман, фентезі, поезія, комікс.

The study of domestic book market fiction for teens (2008–2013) was described. The basic genre and thematic characteristics of domestic repertoire in this niche were reviewed. Some positive trends and serious gaps that lead to the formation of an unbalanced circle of teen reading were traced.

Keywords: teenager, book market, fiction, school tale, detective book, adventure book, historical novel, fantasy, poetry, comics.

Описаны исследования отечественного книжного рынка художественной литературы для подростков (2008–2013). Рассмотрены основные жанрово-тематические характеристики отечественного репертуара в этой нише. Прослежены некоторые положительные тенденции, а также серьезные пробелы, приводящие к формированию несбалансированного круга подросткового чтения.

Ключевые слова: подросток, издательский рынок, художественная литература, школьная повесть, детектив, приключенческий роман, исторический роман, фэнтези, поэзия, комикс.

Дослідники стверджують, що у колі позакласного читання, на яке варто орієнтуватись, коли йдеться про реальні дитячі читацькі зацікавлення (хоч сюди можуть входити і твори зі шкільної програми), переважає художня література [6, с. 111]. Саме тут є

більше шансів знайти відповіді на ті питання, які цікавлять підлітка в міру його психологічного, духовного, морального та фізіологічного розвитку. Якщо проаналізувати ситуацію на ринку дитячої літератури, то побачимо, що найменшу її частку становить підліткова література, незважаючи на те, що в умовах нормального розвитку читацькі запити особистості з віком збільшуються не тільки якісно, а й кількісно. Однак за останні роки все-таки відбулись значні позитивні зміни. Вітчизняні видавці більше уваги приділяють творам сучасних авторів, що пишуть саме для такої читацької категорії, а не тільки масово перевидають класику світової та української літератури (приблизне співвідношення класичної та сучасної художньої літератури для підлітків — відповідно 42 % та 58 %).

Сьогодні на цій ниві працюють такі українські автори: І. Андрусак, Н. Бічуя, О. Гаврош, О. Есаулов, О. Ільченко, А. Кокотюха, О. Луцкевська, Г. Малик, В. Рутківський, Ю. Ячейкін та ін. Та формування національного авторського колективу — справа не одного року, тим більше, що за таку «проблемну» літературу братися не кожен наслідиться. Тому склалася така ситуація, що перекладна література становить значно більшу частку, ніж оригінальна україно- чи російськомовна: відповідно 62 % та 38 %. Традиційно найбільше перекладають російських, англійських, французьких та італійських авторів. Також спостерігається стрімке зростання кількості видань американських авторів, головню за рахунок підвищення інтересу до фентезі, а США є негласним центром цього жанру. Українські підлітки мають змогу ознайомитись і з творами сучасних норвезьких, шведських, польських та інших авторів.

Основними суб'єктами видавничого ринку, які працюють з літературою для підлітків, є: «Навчальна книга — Богдан», «Грані-Т», «Школа», «Теза», «Країна мрій», «Ранок», Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», «Зелений Пес», «Видавництво Старого Лева», «Урбіно», «Махаон-Україна» та ін.

Якої ж літератури потребує сучасний підліток і чи реагує український видавець на його запити? Насамперед, підліток залюбки читає літературу про взаємини своїх ровесників. У цей вік до

людини зазвичай приходиться перше кохання з його переживаннями та проблемами. Через відмінності сучасного українського підлітка від попередників (акселерація, інформаційна «підкованість»), його не може зацікавити відображення почуття кохання у фразах «жили вони довго і щасливо» або у цнотливому триманні за руки і дружніх бесідах. Сьогоднішній погляд на стосунки між статями значно модифікувався під впливом масової культури (наприклад, культ сексуальності), тому для підлітка є дуже важливо, аби книжка була правдивою і йшлося у ній про реальні ситуації та проблеми, що можуть його спіткати. Читання книжок «про почуття» вважається дівачою прерогативою, оскільки для хлопчиків ця тема входить «в обіг» уже в більш дорослій літературі.

Тривалий час на вітчизняному книжковому ринку літератури для підлітків не вистачало. В радянський період велику популярність мали жанри шкільної повісті та роману. Однак після розпаду СРСР уже надбана класика у цьому жанрі перестала бути актуальною з огляду на перебудову шкільної системи, традицій та й самих підлітків. За останні роки на ринку нарешті почали з'являтися цікаві сучасні перекладні та власне українські видання шкільних повістей та романів: «Мій друг Юрко Циркуль та інші» В. Бердт, «Шпага Славка Беркута» Н. Бічуї, «Новенька та інші історії» О. Сайко («Видавництво Старого Лева»), «Клас пані Чайки» М.-К. Пекарської («Школа»), «Миколчині історії» М. Павленко, «Марійка і Костик» С. Процюка («Грані-Т»), «Школа № 13» Г. Ручай («Зелений Пес»), «Костя + Ніка» Т. Крюкової («Ранок») та ін. Порушені у цих творах теми дружби, стосунків з ровесниками, пошуку власного місця у соціальному середовищі є дуже актуальними. Такі зацікавлення пов'язані з потребою підлітка у самоствердженні та самовизначенні.

Важливою темою є стосунки підлітка з батьками та вчителями, адже саме у спілкуванні з ними найчастіше виникають конфлікти, що нерідко є результатом непорозуміння поколінь. У цей період підліток іноді може почувати себе у «пастці», адже хоч він і є залежним від дорослого, але вже переріс дитячу фазу і може об'єктивно оцінити певні вчинки дорослих, які не відповідають його переконанням. Підліток починає перейматися проблемами людського буття. Його долає легка меланхолія у роздумах над

складними категоріями типу *життя і смерть, сенс існування, емоції і переживання*, з яких вибудовується людська сутність. Хтось може сказати, що сучасні підлітки мислять більш конкретними і меркантильними категоріями, але ми не можемо з цим погодитись. Згідно з результатами соціально-психологічного дослідження [7], 85 % підлітків хоч раз у житті задумувались про суїцид, адже у період серйозних змін підлітка штурмує буря досі незрозумілих йому переживань та емоцій. Якщо до цього додати підлітковий максималізм, то наслідки можуть бути критичними. Тому сучасний підліток відчуває потребу у творах так званої екзистенційної літератури, де б доступною для нього мовою йшлося про багатозначність сутності людини, сенс її буття та призначення, адже він починає розрізняти напівтони і його вже не влаштовує поділ персонажів на добрих і поганих. Однак такої літератури на українському ринку практично немає, а та, що є, дуже рідко потрапляє у потрібні руки через малі накладки.

«Цікаву для роздумів інформацію містять Інтернет-джерела, орієнтовані на підліткову аудиторію. Вони дають можливість виявити найзлободенніші проблеми, які турбують акселеровану дитину XXI століття, які вона обговорює на конференціях і про які б хотіла прочитати у так званій літературі для «юних дорослих», тобто в «своїй» літературі, а не в творах «на виріст». Більшість тем, які хвилюють сучасного підлітка, донедавна позначалася маркером «дітям до 18 заборонено». Досить лише переглянути перелік рубрик: «Побачення та інтим», «Вживання наркотиків та зловживання ними», «Вагітність», «Суїцид» і «Насильство». Глибина і серйозність зацікавлення цими темами вражають, руйнують усі стереотипи того, про що можна розмовляти з дитиною» [6, с. 112]. У літературних та видавничих колах постійно відбувається протистояння таборів *за та проти* «недитячих» тем, адже кожен період і кожна культура має свої «проблемні» теми у дитячій та підлітковій літературі.

Зрозуміло, що у цій сфері є багато суперечливих і навіть незрозумілих явищ: чому, наприклад, вірші Гайнріха Гоффманна (збірка «Петер-Нечесаха»), де дітей за непослух кусають собаки, бешкетники згорають у вогні, їм відрізають пальчики, перевидуються у всьому світі вже більше як півтора століття. Або ж «Рапунцель», «Румпельштільцхен», «Гензель і Гретель» Братів Грімм,

що після першого видання (1812 р.) викликали протести через сексизм, насильство й огидні покарання, які застосовувались до лиходіїв, зараз не такі уже й страшні. Натомість сьогодні, наприклад, у Туреччині дорослі вбачають серйозну небезпеку духовному вихованню дітей у «нечистоплотному» персонажі «Вінні Пуха», у Швеції «Дюймовочка» та «Попелюшка» потрапили під опалу через статеve нерівноправ'я.

В українській літературній та видавничій практиці у більшості випадків традиційно все-таки схиляються до уникнення «гострих» тем. Лише в останні роки на книжкових полицях почала з'являтися сучасна література (власне українська та перекладна), адресована саме підліткам. До цього в складних умовах українського книжкового ринку перехідної доби переважали перевидання класичної літератури. Але «гострі» теми, що порушуються у таких творах, часто для сучасного підлітка є дуже далекими та нереалістичними. Наприклад, тема голоду є складною і такою, що спонукає до переживань та роздумів. Однак вона є віддаленою у часі і перегороджується нашаруваннями потреб та пріоритетів людей різної доби. Звичайно ж, є теми вічні й актуальні завжди. Згадаймо Біма — білого пса з чорним вухом — найзнаменитішого собаку радянської літератури. Г. Троепольський хотів, щоб повість прочитали діти і дорослі, даремно він у зверненні до читача написав: «Це слово для маленьких людей, які потім стануть дорослими, слово до дорослих, які не знали, що були колись дітьми». Тема людської жорстокості і належить до таких незручних тем, але у цьому випадку, здається, все буде ясно і десятилітній дитині. «Якщо фізичну теорію чи поняття неможливо пояснити третьокласнику, значить це помилкова теорія і неправильне поняття» [3, с. 43], — отже, таких тем, яких би не зрозуміла дитина, просто не може бути.

Зазвичай від читання людина чекає якогось емоційного потрясіння, що може виходити за рамки повсякденного життєвого досвіду. Таке потрясіння стовідсотково може забезпечити тема смерті, важкої хвороби, втрати близьких, насильства, бездомності, самотності та ін. Чи зручно на такі теми говорити з дітьми? З однієї точки зору, така література просто необхідна у бібліотерапевтичних цілях. Наприклад, ще у 1995 р. Н. Демурова видала

книжку «Спасательные книги. Что читать детям о трудных ситуациях жизни». Також корисна інформація про таку літературу міститься на сайті «Children's Disabilities Information» [10], який вміщує інформацію про видання, спрямовані допомогти дітям з особливими потребами чи душевними травмами повернутися до нормального способу життя. Та чи варто про таке говорити з дітьми, яким пощастило уникнути таких проблем у житті?

Американський культ дитини дає їй свободу та широкі права, зокрема, право на практично необмежену інформацію. Якщо зробити огляд американської літератури для підлітків, то побачимо, що більшість творів оповідають про жахливі катастрофи у житті підлітка: розлучення батьків, усиновлення, зґвалтування і — як результат — психологічна травма. В інших країнах до «недитячих» тем в дитячій літературі ставляться критичніше. Так, наприклад, повість німецької письменниці Беати Ханікен «Скажи, Червона Шапочко» наробила шуму і отримала багато несхвальних відгуків з огляду на порушену тему — сексуальне насильство в сім'ї. Однак книжка номінувалася на Німецьку дитячу літературну премію і перекладена багатьма мовами світу.

У Радянському Союзі, як всім відомо, табуйованою була тема сексу, а от тема смерті — навпаки. Можна сказати, що у той період був свого роду культ смерті. Ця тема у дитячій літературі позначалася не те що маркером «12+», а навіть «3+». Згадаймо талановитого грузинського письменника Фазіля Іскандера. У його циклі оповідань про Чіка є історія «Чік іде на оплакування» про перший досвід дитини прощання з померлим, але досвід не гіркий, не такий, що руйнує психіку хлопчика, а швидше такий, що розширює уявлення про життя.

Робити якісь висновки дуже складно, адже у будь-якій справі ми стикаємось з подвійними стандартами. Візьмемо, до прикладу, роман «Над прірвою у житті» Джерома Селінджера: тут тобі і суїцид, і смерть, і хвороба, і секс, і алкоголь, і куріння. Цей твір у 60–70-х рр. був заборонений і викликав хвилю обуреної критики, але впродовж останніх десятиліть роман не випадає зі списку «must read» кожного підлітка-читача.

Чи є література такого типу для підлітків на українському ринку? З впевненістю можна сказати, що є. Однак вона не маркується,

як *«проблемна книжка для проблемного підлітка»*. Переважно складні ситуації та життєві дилеми вводяться більшою чи меншою мірою практично у всю літературу для цієї вікової категорії. До прикладу, візьмемо роман *«Позолочена рибка»* («Урбіно») польської письменниці Барбари Космовської, авторки популярної серед дівчаток старшого підліткового віку *«Буби»*. *«Позолочена рибка»* чомусь не стала у нас такою популярною, як *«Буба»*, хоч, напевне, цей роман можна назвати навіть дещо глибшим і більш філософським: звістка про невиліковну хворобу 5-річного зведеного братика Фридерика змушує головну героїню Аліцію по-іншому подивитися на життя. Це якраз той випадок, коли тема хвороби і смерті у творі цілком виправдана.

Звертаючись до теми хвороби, не можна не згадати твір французького письменника Еріка-Емануеля Шмітта *«Оскар і Рожева Пані»* («Кальварія»). Книга написана у формі 14 листів невиліковно хворого на рак десятирічного хлопчика Оскара. Він відчуває себе покинутим батьками, але з ним у лікарні розмовляє про життя і смерть Рожева пані (медсестра). Щоби прийняти жахливу правду, вона спонукає Оскара викласти свої думки у листах до Бога. Він уявляє, що кожен окремих день є десятиріччям. Таким чином Оскар проживає все життя. У листах до Бога він розповідає про свою юність, перше кохання, подружнє життя, кризу середнього віку, старість і підготування до смерті.

Складна тема не обов'язково повинна мати летальне забарвлення. За соціально-демографічними даними, на 2013 рік в Україні 20,5 % сімей з дітьми є неповними [8], тобто немає одного чи обох батьків. Цифра є дуже високою і з кожним роком збільшується. Це пов'язано зі змінами уявлень українців про інститут сім'ї. Наприклад, розлучення стає дедалі буденнішою справою на зразок американської традиції, де кожен другий шлюб розпадається. Та для дитини це завжди стрес. Українським читачкам полюбилась Маргаритка — героїня роману *«Маргаритко, моя квітко»* («Урбіно») польської письменниці Крістіне Нестлінгер. Героїня роману — чотирнадцятилітня Маргаритка — звичайна товста дівчинка, а її найбільша проблема — пережити черговий урок фізкультури. Коли дівчині виповнюється п'ятнадцять, життя стрімко змінюється, оскільки її батьки розлучаються.

Твори такого типу, що почали потрапляти на вітчизняний видавничий ринок хіба останніми роками, потрохи перебивають вкорінену на пострадянському просторі традицію: «чимало творів, написаних і виданих уже в пострадянські часи, наче ретранслюють застарілий міф ілюзорно безхмарного і безконечного дитинства, що слабо корелює з актуальними часовими і просторовими реаліями» [5, с. 187].

Нещодавно вийшла нова книжка О. Луцевської «Інший дім» («Видавництво Старого Лева»), яка вже встигла здобути багато позитивних відгуків. У цьому романі знову ж таки порушується не проста й актуальна для українського суспільства тема — розпад сім'ї: мама головного героя переїжджає до Америки і розпочинає нове життя, а він залишається з батьком, якому ніби і справи нема до своєї дитини. Проблема дитячої самотності та ще й у такий період, коли найбільше потребуєш підтримки, поради, а головне — любові дорослого, знайома багатьом теперішнім дітям. Одній із найголовніших причин (особливо на заході України) дитячої самотності, а саме соціальному сирітству як наслідку трудової міграції і, в ширшому розумінні, комунікаційній прірві між батьками та дітьми, присвячено книжку «Мама по скайпу» (упоряд. М. Савка; «Видавництво Старого Лева»).

Для того, аби допомогти дитині справитись з деякими проблемами, у видавництві «Грані-Т» було започатковано серію «Книготерапія», в якій для підлітків вийшли «Золота вежа» К. Гагеруп, «Коли янголи відпочивають?» М. Аромштам. Про гострі проблеми, з якими може зіткнутись підліток, йдеться також у книгах «Синє озеро сьогодні зелене» Ю. Трейбер («Теза») про ранню вагітність, «Где живет ангел?» С. Ройз («Ніка-центр») про дитячі страхи та переживання, «Шалений пес» Д. Мекола («Свічадо») про проблеми з батьками та самотність, «Не такий» С. Гридіна («Видавництва Старого Лева») знову ж таки про надмірну вагу та труднощі підліткової соціалізації.

Незвичною для підліткової літератури є тема сирітства та дитячої безпритульності. У повісті Г. Малик «Злочинці з паралельного світу» («Теза»), що свого часу викликала багато суперечливих думок, головний герой Хроня з друзями відправився на пошуки

своїх батьків. Тут можна провести паралель з популярними сьогодні серед підлітків фентезі-романами «Джено» Муні Вітчер («Махаон-Україна») або ж зі «Свої, чужі, інші» молодой письменниці Лії Шміт («Зелений Пес»).

У такій літературі ми можемо зіткнутися з явищем «педалювання» [1, с. 62] емоцій читача. Як уже згадувалося, читач завжди очікує від книжки пережиття якихось сильних емоцій — чи то радість, захоплення, сум, жаль та ін. Отже, «педалюванням в літературі називається свідоме звернення до тих тем, які гарантовано викличуть у читача сильний емоційний відгук» [9, с. 70]. «Педали» поділяються на негативні (війна, фізична неповносправність, смерть дитини чи коханої людини) і позитивні, коли у тексті використовують банальні, не завжди затребувані ідеї-мотиватори («будь собою», «прагни до своєї мети, незважаючи ні на що» і т. ін.). З огляду на специфіку людської психіки (погані моменти вриваються у пам'ять надійніше, ніж приємні), негативні «педали» впливають на читача сильніше, що є великою спокусою для автора. У таких випадках може виникнути оманливе відчуття, боцїмто автор володіє неабияким письменницьким талантом, адже бездарна людина нездатна викликати таку бурю емоцій. Варто розрізняти випадки, коли, наприклад, персонаж помирає насправді (тобто, коли смерть обумовлена логікою сюжету і без неї ніяк не можна обійтись), а коли автор вбиває його з холодним розрахунком — бо нема коротшого шляху до успіху, як через сльози. Тому, ми вважаємо, що будь-яка тема у літературі для майже дорослих читачів може порушуватися лише у тому випадку, коли автор здатен довести її значення та доцільність.

Тут же виникає закономірна думка: чи в умовах сучасних реалій книжка на «незручну» тему може стати головним фактором, що негативно впливає на психіку підлітка, безпощадно руйнує його дитячий світ? «Зло дорослого життя тепер майже безперешкодно «мігрує» в дитячу субкультуру і відповідно в дитячий медійний дискурс» [4, с. 57]. Дитина разом з дорослими перебуває в одному інформаційному просторі. І хоч дорослі виділили якийсь його сегмент у дитяче «користування», діти не можуть сепаруватись від потокового впливу дорослого медіа у

своєму житті. Вільний доступ до телебачення, Інтернету та інших ЗМІ, що просто переповнені насильством, відсувають книгу на нижчі позиції хіт-параду «Позбав дитину рожевих окулярів». І так як сучасний підліток є більш активним користувачем саме цих засобів, а не книжки, то про обговорювані вище теми йому давно відомо, і вони для нього вже стали не такими й «незручними».

Причини недостатньої кількості книжок такого типу на нашому ринку у тому, що, з одного боку, література, а відтак і суспільство, не готові обговорювати складні теми з дітьми. А з іншого — у тому, що для підлітків писати значно складніше, ніж для наймолодших читачів чи для дорослих: «нігілістична налаштованість до усього, що походить від дорослих, переконаність у власній правоті і зорієнтованість у життєвих проблемах, загострене відчуття фальші і нещирості, яких, на жаль, багато у дитячій «псевдолітературі», робить цю вікову читацьку категорію надзвичайно вибагливою» [6, с. 113].

Як наслідок, видавці експлуатують написані в інших історичних реаліях старі твори. «При цьому, сучасної тематики, сучасних героїв, сучасних проблем у сучасній дитячій літературі відчутно бракує. Усе це є результатом наполегливого ігнорування особливостей психології сучасної дитини, рівня її інтелектуального розвитку та інформованості (безперечно іншого, ніж був у їхніх однолітків 10-20-30 років тому)...» [5, с. 17].

Практично всі видавництва, що спеціалізуються на дитячій літературі, так чи інакше вдаються до перевидання класики, яка завжди має попит, тому є економічно вигідною. Серед тих, хто намірився перевидати практично всю дитячу класику — «Школа», «Ранок», «Країна мрій», «Клуб сімейного дозвілля», «Навчальна книга — Богдан», не гребують такою можливістю й інші видавництва. В результаті, від 2008 р. у різних видавництвах було видано: Д. Дефо «Робінзон Крузо» (5 видань), Ж. Верн «Діти капітана Гранта» (5), «20000 лье під водою» (4), «П'ятнадцятирічний капітан» (4), «Таємничий острів» (3), А. К. Дойл «Нотатки про Шерлока Холмса» (6), «Собака Баскервілів» (5), М. Твен «Пригоди Тома Сойєра» (6), Льюїс Керол «Аліса в Задзеркаллі» (4), «Аліса в Країні Див» (4), Дж. Лондон «Біле Ікло» (5), Дж. Свіфт «Мандри Гуллівера» (5), Г. Бічер-Стоу «Хатина дядька Тома» (3),

О. Грін «Пурпурові вітрила» (3), Д. К. Джером «Троє в одному човні (як не рахувати собаки)» (3), Дж. Ф. Купер «Останній із могікан» (4), Е. Портер «Поліанна» (3), Р. Е. Распе «Пригоди Барона Мюнхаузена» (4), М. Сервантес «Дон Кіхот Ламанчський» (3), В. Скотт «Айвенго» (4), Р. Л. Стівенсон «Острів скарбів» (4), Р. Джованьйолі «Спартак» (3) та ін. Позитивною тенденцією є те, що з'явилися переклади визнаної у світі класики дитячої літератури, яку досі не читали українські діти. Це, наприклад, твори канадської письменниці Люсі-Мод Монтгомері «Енн із Зелених Дахів», «Енн із Ейвонтлі», «Енн із Острова Принца Едварда» («Урбіно»), «Емілі з Місячного серпа» («Свічадо»).

Крім того, що сьогодні діти зачитуються класичними пригодницькими романами (подекуди штучно введеними у коло дитячого читання), в основі яких завжди лежить захоплюючий сюжет, а головне — модне серед підлітків слово — *екшен*, важливе місце у репертуарі підліткового читання посідає детектив, який чомусь звикли зараховувати до «невисоких» жанрів. Однак небанальна фабула, вкладена в якісну словесну форму, є не менш актуальною, ніж той же пригодницький роман. Хоч дитячий детектив має великий попит закордоном, вітчизняні видавці не виявляють до нього відповідного інтересу. У цьому сегменті ми маємо хіба серії «Дитячий детектив» («Теза») та «Дивний детектив» («Грані-Т»), які не в змозі задовольнити попит читачів. Як наслідок, діти звертаються до творів дорослої літератури, яку вони можуть осилити, а це зазвичай низькопробні однотипні романи.

Книги, написані за історичними мотивами, завжди посідали важливе місце у колі підліткового читання. Найпопулярнішими є твори, присвячені героїчній сторінці української історії — козацькій добі: «Іван Сірко, Славетний Кошовий» М. Морозенко, «Пригоди тричі славного розбійника Пинті» С. Гавроша, «Тасм-ниця козацької шаблі» З. Мензатюк («Видавництво Старого Лева»), «Джури козака Швайки», «Джури-характерники», «Джури і підводний човен» В. Рутківського («А-ба-ба-га-ла-ма-га»). Та на цьому перелік практично закінчується.

У сфері підліткової літератури маємо критичний дисбаланс, де все більшу популярність завойовує «імпортване» [6, с. 112]

фентезі. Молода американська письменниця Енн Урсу пояснила зацікавлення дітей цим жанром так: «фентезі захоплює дитину на багатьох рівнях — вони потрапляють у невідому точку часу та простору, відкривають для себе дивовижний новий світ і намагаються розібратись у ньому. Така література «лоскоче» уяву читача, робить великий поштовх до її розвитку» [11]. Зазвичай фентезі видається цілими циклами або серіями. Наприклад, тетралогія молодого американського письменника Крістофера Паоліні «Спадщина» («Ранок»), до якої увійшов відомий роман «Ерагон», цикл «Замор'я» Урсули Ле Гуїн («Навчальна книга — Богдан»), сага «Пісня льоду й полум'я» Джорджа Мартіна («Країна мрій»), серія «Легенди Світокраю» («Навчальна книга — Богдан»), міжавторський проєкт американських письменників «39 ключів» («Ранок») та ін.

Неабияку популярністю мають фентезі про дітей з надприродними здібностями. Хороші й оригінальні приклади — серія романів про Персі Джексона Р. Ріордана («Ранок»), «Моя невгамовна відьмочка» Г. Орам («Махаон-Україна»). Але переважно маємо справу з не дуже якісними ерзац-варіаціями на тему Гаррі Поттера: серії «Денис Котик» О. Зорича («Фоліо»), «Міла Рудик» А. Вольських («Пелікан»), «Ірка Хортиця» І. Волинської («Ранок»).

Хоч українські письменники лише недавно почали писати у цьому жанрі, вже є кілька якісних українських серій фентезі для підлітків: «Файне Фентезі», «Крізь брами українських часів» («Теза»), «Нове українське фентезі» («Наш час»), «Українська фантастика» («Навчальна книга — Богдан») та ін. Більшість видань такого типу об'єднує дивосвіт давньослов'янських міфологічних уявлень з русалками, нявками, чугайстрами, полісунами, домовиками та з іншою українською «нечистю».

Інший напрям фентезі, що сьогодні перебуває на піку популярності і нічим не поступається епічному, міфологічному фентезі, історіям про дітей-чарівників, а іноді й випереджає їх, — вампірське фентезі. Генеральний директор російського дитячого видавництва «Самокат» І. Балахонова сказала: «Звичайно, можна і потрібно видавати літературу про вампірів, якщо це написано талановито. Література на те і література, що можна, зробивши головного героя вампіром, написати гостру сатиру на сучасну

школу, наприклад. А підлітку вже самому не важко провести паралелі» [2, с. 24]. Сучасні підлітки зазвичай звертаються до вампірської теми завдяки Стефані Маєр з її сутінковою сагою («Країна мрій»). Хоч багато хто досить іронічно ставиться до цього «дівчачого» твору, однак ми не можемо заперечити той факт, що «Сутінки», як і «Гаррі Поттер», відіграли важливу роль у залученні підліткової та юнацької аудиторії до культури читання.

Сьогодні українська «сутінкова» читацька аудиторія захоплюється «Голодними іграми» («Країна мрій») — сатиричним романом-антиутопією американської письменниці Сюзанни Коллінз про шістнадцятирічну Катніс Евердін, яка змушена брати участь у так званих Голодних іграх на виживання.

Підлітки не виявляють інтересу до поезії. Можливо, така ситуація склалась тому, що лірику вони сприймають як форму неприродно естетизованих переживань. З шкільної практики дитина знає, що поезія — це те, що містить у собі безліч значень, які потрібно розшифрувати і це не завжди вдається зробити без допомоги критики чи вчителя. Сучасній дитині ближчий реалізм оповіді, де все називається своїми словами. Вона бере книжку до рук з розрахунком надовго поринути у захопливий світ персонажів, а поезія призначена для того, аби нею смакувати, а не проковтувати.

Питання адресності поезії є досить непростим. Ніхто не стане сперечатись, що є поезія для малюків, для молодших школярів. А що таке поезія для підлітків? Можливо, такого явища в літературі взагалі не існує, і підлітки вже мають читати абсолютно дорослу лірику? Але для того, щоб повноцінно осмислити всю глибину стосунків чоловіка та жінки, що є однією із найпопулярніших тем лірики, потрібно спочатку прожити, хоча б в літературі, тему стосунків між хлопчиком і дівчинкою, не кажучи вже про те, що тут потрібен хоч якийсь життєвий досвід, аби зрозуміти і відчутти смак такої поезії. Поетичні видання для підлітків, представлені на нашому ринку, в основному покликані забезпечити навчальний процес, а видання для позакласного читання виходять у невеликих регіональних видавництвах і малими накладками, тому недоступні широкому колу читачів: Р. Артеменко «Доки люблю — живу» (Полтава: «Оріяна»), В. Григорьев

«Веснушки на щеках весны» (Черкаси: «Чабаненко Ю.»), П. Мах «Ганнусина стежка» (Луцьк: «Волин. обл. друк.») та ін. У «Видавництві Старого Лева» вийшло два поетичних зібрання — «Шоколадні вірші про кохання» та «На каву до Львова», де зібрана поезія українських авторів, писана хоч і не зумисне для підлітків, однак досить зрозуміла такому читачеві і відповідає його рецепції. Схоже видання випустила «Школа» — «Українська інтимна лірика».

Щодо інших жанрів, то для підлітків маємо також декілька гумористичних видань: «Весела перерва: Кращі шкільні анекдоти» («Країна мрій»), «Український гумор та сатира» («Школа»), «Фікулі» Г. Фальковича («Навчальна книга — Богдан»).

Бачимо, що жанрова різноманітність українського видавничого ринку художньої літератури для підлітків є досить бідною. Є жанри, які давно і успішно прижились закордоном, однак у нас ігноруються. Цьому є багато пояснень. Наприклад, архаїчний погляд на літературу і дитяче виховання, страх перед новим, відсутність необхідних ресурсів (матеріальних і творчих) для втілення незвичних проєктів. Візьмемо, до прикладу, комікс. У нас побутує думка, що це жанр суто для молодших дітей. Однак таке переконання хибне і цей жанр може стати популярним не тільки серед підлітків, а й серед дорослих. Прекрасним свідченням тому є видавничий проєкт «Nebeskey» («Небесний Ключ»), основною метою якого є, як визначили самі видавці, «модернізація національної культурно-міфологічної спадщини в жанрі короткометражної і повнометражної графічної прози». Видання «Максим Оса» Ігоря Баранька, «Чуб» Олександра Ком'якова, «Дагопак» Максима Прасолова та Олексія Чебикіна, «Вечори на хуторі біля Ель-Пасо» Євгена Проніна — це цілком успішний вітчизняний продукт. У 2007 р. видавництво «Грані-Т» започаткувало серію «Класні комікси» на основі творів української літератури, які вивчаються у школі. За задумом видавця, оригінальна форма коміксу — максимально візуалізована та розважально-ігрова — мала б стати цікавою спонукою до читання української класики. У межах серії вийшли: «Мина Мазайло» М. Куліша, «Ніч проти Різдва» М. Гоголя, «Захар Беркут» І. Франка, «Конотопська відьма» Г. Квітки-Основ'яненка та ін. Але ця серія не викликала очікуваного інтересу у читачів, тому припинила своє існування.

Отже, проаналізувавши український видавничий ринок художньої літератури для підлітків, можемо зробити висновок, що основними його рисами є:

- література для підлітків становить найменшу частку у сегменті художньої літератури для дітей;

- перекладні видання становлять більшу частку, ніж оригінальні українською або російською мовами (зарубіжні — 62 %, українські — 38 %);

- високий рівень експлуатації видавцями зарубіжної класичної літератури для дітей та підлітків;

- велика частка перевидань літератури із шкільної програми;

- жанрова одноманітність (основний масив видань — повісті та романи);

- практично відсутня лірика та драма, адресовані саме підліткам;

- поширений серійний принцип випуску видань;

- підвищення видавничого інтересу до жанру фентезі, елементи якого присутні і в книжках іншого домінантного жанру;

- витіснення наукової фантастики порівняно новим для України жанром фентезі;

- дитячий детектив представлений переважно українськими авторами, видань такого типу дуже мало;

- історичні повісті та романи в основному присвячені історії України, а саме — козацькій добі;

- спостерігається відновлення жанру шкільної повісті та роману;

- у підлітковій літературі починають порушуватися непрості теми, пов'язані з дорослішанням та складними ситуаціями, що можуть спіткати дитину;

- популярні серії книжок для дівчаток; художніх видань, адресованих хлопчикам-підліткам, не виявлено;

- у сегменті сучасної української та зарубіжної літератури переважають видання для осіб молодшого та власне підліткового віку, значно менше — для старших підлітків.

Цілком очевидно, що, крім проблем, є позитивні зрушення, і простір для розвитку.

1. *Аксенова К.* Создавать миф, нажимая на педали души... / *К. Аксенова, Ая эН* // Переплет. Осторожно! Литература для подростков. — 2013. — № 4. — С. 62-68.
2. *Кузницова Ю.* «В юности мы максималисты и идеалисты и книги должны этому соответствовать...» : интервью с Ириной Балахоновой — генеральным директором издательства «Самокат» / *Ю. Кузницова* // Переплет. — № 4. — 2013. — С. 24-26.
3. *Логинова А.* «Зная все это, очень тяжело жить...». Почему некоторые взрослые боятся «недетских» тем / *А. Логинова* // Переплет. «Недетские» проблемы в детской литературе. — 2012. — № 2. — С. 43-47.
4. *Огар Е.* Дитина і зло у сучасному медійному просторі: конструктивні та деструктивні складові взаємин / *Е. Огар* // Вісник Сумського державного університету. Сер.: Філологія. — 2007. — № 1. — С. 56-60.
5. *Огар Е.* Дитяча книга в українському соціумі (досвід перехідної доби) : монографія / *Е. Огар*. — Львів : Світ. — 2012. — 320 с.
6. *Огар Е.* Особливості читацької поведінки сучасних підлітків / *Е. Огар* // Вісник Дніпропетровського національного університету. Сер.: Журналістика. Літературознавство. — 2008. — Вип. 9 : Соціальні комунікації, № 1. — С. 109-114.
7. Особливою проблемою в Україні є підліткове самогубство [Електронний ресурс] // Знаємо. — Режим доступу : <http://dok.znaimo.com.ua/docs/index-3790.html>. — Назва з екрана. — Дата перегляду: 18 берез. 2014 р.
8. Соціально-демографічні характеристики домогосподарств України у 2013 році (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України) : стат. збірник [Електронний ресурс]. — Київ : Державна служба статистики України, 2013. — 87 с. — Режим доступу : www.ukrstat.gov.ua. — Назва з екрана. — Дата перегляду: 20 лют. 2014 р.
9. *Фельдман О.* Кривые ухваты художественных приёмов / *О. Фельдман* // Переплет. Осторожно! Литература для подростков. — 2013. — № 4. — С. 68-70.
10. Children's Disabilities Information [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.childrensdisabilities.info/>. — Назва з екрана. — Дата перегляду: 10 груд. 2013 р.
11. 5 Questions With Anne Ursu («The Real Boy») [Електронний ресурс] // International reading association. — Режим доступу : [http://www.reading.org/reading-today/literature/post/books/2014/03/03/5-questions-with-anne-ursu-\(the-real-boy\)#.U0fcY59sInI](http://www.reading.org/reading-today/literature/post/books/2014/03/03/5-questions-with-anne-ursu-(the-real-boy)#.U0fcY59sInI). — Назва з екрана. — Дата перегляду: 17 трав. 2014 р.